

बेळगावी मराठी

भाषा ही एक अखंड प्रवाही घटना आहे. म्हणजे एक भाषा अनेक कालातून, कालपरत्वे विविध राजकीय, आर्थिक, सामाजिक व भौगोलिक पर्यावरणातून संक्रमित होत वाहत असते. मूळ साचा अबाधित ठेवून आधी उल्लेखिलेल्या सर्व घटकांनी प्रभावित होत तत्कालीन स्वरूप प्राप्त करून घेत असते. त्यामुळे एक प्रमुख भाषा आणि तिच्या प्रभावातून तयार झालेल्या उप किंवा बोली भाषा असे काही म्हणणे हे पूर्णतः अवैज्ञानिक आहे. भाषेचे राजकीयकरण होते, म्हणजे तत्कालीन सत्ताधान्यांची जी वापरातली भाषा असेल तिला महत्त्व प्राप्त होऊन (आणि तिला तसे ते करून देणे सत्ताधान्यांच्या फायदेचे व सोयीचे असते.) ती प्रमुख किंवा प्रमाण भाषा ठरवली जाते. आणि ती भाषा बाकीच्या वेगवेगळ्या भौगोलिक पर्यावरणांमध्ये जे स्वरूप प्राप्त करते तिला बोलीभाषा ठरवत दुय्यम स्वरूप बहाल केले जाते. भाषेच्या शास्त्रीय अंगाने अशा पद्धतीने विचार करणे हे अत्यंत चुकीचे आणि सामाजिक परिस्थितीचे नीट आकलन न होण्याचे कारण आहे. कारण त्या त्या भौगोलिक पर्यावरणातील भाषेचे स्वरूप हे तिथल्या सामाजिक व्यवहारातूनच मूलतः ठरत जाते. त्यामुळे भाषिक वैशिष्ट्ये ही त्या त्या परिसराची सामाजिक वैशिष्ट्ये ठरतात. एकूणच मराठी भाषा बोलणान्यांचा भूगोल खूप मोठा आहे. भौगोलिक आणि उपरोल्लेखित इतर विविध सामाजिक

१६

ते

३०

जून

२

०

१

७

लेखक पत्रकार कार्यकर्ता असून 'शोधयात्रा : महाराष्ट्राच्या ग्रामीण दुर्गम भागाची', 'शोधयात्रा : ईशान्य भारताची' व अन्य पुस्तकांचे लेखक आहेत.

ईमेल rajashirguppe712@gmail.com

परिवर्तनाचा वाटसरू

व्यवस्थांमुळे मराठी भाषेचे स्वरूप त्या त्या प्रमाणे तिथले विशिष्ट भौगोलिक स्वरूप प्राप्त करून घेते. आणि याच पद्धतीने एकच भाषा पण भौगोलिक विविधतेने तिला प्राप्त होणारे स्वरूप या अंगाने भाषेचा अभ्यास व्हायला हवा. मराठीच्या सांस्कृतिक जगावर पुणेरी सांस्कृतिक सत्तेचे राजकीय सत्तेच्या आधारे बराच काळ प्राबल्य राहिल्याने एका विशिष्ट सत्ताधारी वर्गाच्या मराठी बोलण्याला प्रमाण भाषेचा दर्जा आपाततः मिळाला. पण हे खूप भ्रामक चित्र आहे. मी स्वतः महाराष्ट्र कर्नाटक सीमा वादग्रस्त बेळगाव परिसरातील रहिवासी होतो व आहे. महाराष्ट्राला वेगवेगळ्या भाषिक राज्यांच्या सीमांनी घेरलेले आहे. मी ज्या परिसराचा उल्लेख करतो आहे तो परिसर कर्नाटक या कन्नड भाषिक राज्याचा महाराष्ट्राच्या सीमेवरचा जिल्हा आहे. साधारण अथणीपासून थेट गोव्यापर्यंत हा सीमावर्ती भाग प्रामुख्याने मराठी भाषाबहुल आहे आणि त्यामुळे तो महाराष्ट्रात समाविष्ट केला जावा याबद्दल गेली ७० वर्षे संघर्ष चालू आहे. पण एक गोष्ट आपण मान्य करायलाच हवी की केवळ पुणेरी सांस्कृतिक सत्तेने दिलेल्या या प्रमाण भाषेव्यतिरिक्त मी सुरुवातीलाच म्हटल्याप्रमाणे या प्रदेशातील मराठीवर इतरही महत्त्वाचे आणि मूलगामी परिणाम करणारे घटक आहेत. त्यांचा विचार केल्याशिवाय सीमा परिसरातील मराठीचे नेमके स्वरूप आपल्याला कळून येणार नाही.

साधारणपणे या परिसराचा शिलालेख आणि कागदोपत्री असा इतिहास इ. स. ४ ते ५व्या शतकापासून अभ्यासता येतो. या परिसरावर चालुक्य (राजभाषा कन्नड व तेलगू), कदंब (राजभाषा कन्नड व अपरांतक किंवा प्राचीन कोकणी) बहामणी (राजभाषा फारसी व उर्दू) आदिलशाही (राजभाषा उर्दू व दखणी) आणि

मोघल (राजभाषा फारसी) व ब्रिटिशांचा अंमल असा एक राजकीय सत्तांचा कालक्रमानुसार आलेख दिसतो. स्वातंत्र्योत्तर काळात आता हा परिसर कन्नड ही राज्यभाषा असलेल्या कर्नाटक सरकारच्या अधिपत्याखाली आहे. या विविध राजभाषा असलेल्या सत्तांचा एकूण प्रभाव आपल्याला या भागातील मराठीचा अभ्यास करताना विचारात घ्यावा लागतो. म्हणजे कोकणी, कन्नड, उर्दू आणि फारशी या भाषांचा प्रामुख्याने प्रभाव आणि तिचा परंपरेने चालत आलेल्या प्राचीन मराठीशी झालेले आदानप्रदान यातून या परिसरातील भाषेचे व्याकरण व व्यवहार तसेच उच्चारांची पद्धतसुद्धा अभ्यासता येईल.

कुठलीही भाषा ही केवळ व्याकरणातून व शब्दांच्या आदानप्रदानातून विकसित होत नाही तर आधी म्हटल्याप्रमाणे त्या परिसराची भौगोलिकता आणि त्या भौगोलिकतेतून तयार होणारी उत्पादन व्यवस्था व श्रमव्यवस्था ही तितकीच कारणीभूत असते. या राजकीय सत्तांबरोबरच या प्रदेशात जन्म घेतलेला लिंगायत धर्म, आधीच बऱ्यापैकी प्रस्थापित असलेला जैन धर्म शिवाय कश्मिरी आणि दक्षिणी ब्राह्मणी शैव परंपरा या सगळ्याच गोष्टी या भाषेवर सांस्कृतिक परिणाम घडवणाऱ्या ठरलेल्या आहेत. या परिसरातील कन्नड भाषिकांचा प्रभाव इथल्या मराठीवर दिसतो. तसंच इथल्या मराठीचा प्रभाव त्यांच्याही कन्नड भाषेवर दिसतो. उदाहरणार्थ, कन्नड व्याकरणामध्ये स्त्रीलिंगी, पुल्लिंगी आणि नपुंसकलिंगी ही तीन लिंगवचने कटाक्षाने वापरली जातात आणि त्यानुसार वस्तूंचा किंवा व्यक्तींचा उल्लेख केला जातो. मराठीमध्ये प्रामुख्याने स्त्रीलिंगी व पुल्लिंगी ही दोनच लिंगवचने प्रामुख्याने वापरली जातात. त्यामुळे इथल्या मराठीमध्ये एरव्ही मराठीने प्रमाणभाषा म्हणून ठरवलेल्या मराठीच्या निकषांनुसार विनोदी किंवा

१६
ते
३०
जून
२
०
१
७

४१

परिवर्तनाचा वाटसरू

हास्यास्पद असे इथल्या भाषिकांचे उच्चारण दिसत असले तरी प्रत्यक्षात ते तसे नाहीत. त्यामुळे मराठीत ज्याला प्रायः पुल्लिंगी किंवा स्त्रीलिंगी उच्चारण आहे ते इथल्या मराठीत नपुंसकलिंगी पद्धतीनेदेखील उच्चारले जाऊ शकते. उदा. मराठीत तो शर्ट म्हटला जाईल. पण इथे ते शर्ट असे सहजपणे म्हटले जाईल. शब्द जसेच्या तसे एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत जाणे हे तर भाषेच्या आदानप्रदानात सहज घडणारी गोष्ट आहे. पण शब्दांची मोडतोडही होऊ शकते. उदाहरणार्थ, सीमा परिसरातील कन्नड भाषिक ढगाला 'मोड' म्हणतात. तर मराठी भाषिक 'माड' म्हणतील. 'माज' (मला), तुज (तुला), कास (कशाला), निंबार (उन्हं), कास जात्यास (कशाला जातोस) अशासारखे शब्द किंवा त्यांना लागलेले प्रत्यय हे थेट कन्नड प्रभावित आहेत. तर तिया (तू), मिया (मी), तन्न (तेव्हा), कन्न (केव्हा) वगैरेसारखे शब्द फारशीचा प्रभाव जाणवून देतात. मारल्यान (मारले), खाल्ल्यान (खाल्ले), परतोन (परतून), खट्टे (कुठे) हे शब्द कोकणी प्रभावाची ओळख करून देतात. तर यल्लो (आलो होतो), गेल्लो (गेलो होतो) यासारखे शब्द तेलगू आणि कन्नड

चुकवू नये असे काही...

परिवर्तनाचा वाटसरूतून प्रसिद्ध झालेली इपीडब्ल्यूचे संपादकीय लेख वाटसरूच्या संकेतस्थळावर आपण मोफत वाचू शकता.

www.pvatsaru.com

१६
ते
३०
जून
२
०
१
७

४२

परिवर्तनाचा वाटसरू

यांच्या मिश्र प्रभावाने इथल्या मराठीत अवतरलेले आहेत. 'घरात हात?' (घरात आहेत?) किंवा 'घरात न्हात?' (घरात नाहीत?) ही वाक्ये मराठी आहेत आणि त्यांचा अर्थ असा आहे हे प्रमाण भाषाभिमान्यांना सांगावे लागते. इतके यांची जवळीक कन्नड आणि उर्दूशी आहे.

सांगायचा मुद्दा हा आहे की भाषेवर तिच्या भूगोलाचा आणि इतर घटक पर्यावरणाचा इतका प्रभाव पडत असतो आणि त्यातून त्या भाषेचे तिथले सांस्कृतिक रूप आकार घेत असते. हा आकार घेण्यामध्ये सुरुवातीला सांगितल्याप्रमाणे भाषेचा एक मूळ साचा कायम असतो. मराठी ही साधारणपणे संस्कृतोद्भव भाषा आहे असे सांगण्याचा एक अशास्त्रीय अट्टाहास असतो. पण तिचे जवळचे नाते हे संस्कृत भाषा आणि तिच्या व्याकरणापेक्षा लोकभाषा म्हणून चालत आलेल्या प्राकृत या मराठीच्या मूळ प्रवाहाशी अधिक आहे. त्यामुळे मराठी भाषेच्या वेगवेगळ्या भौगोलिक स्वरूपांचा अभ्यास करताना या प्राकृत भाषेचा प्रचंड प्रभाव तिची प्रत्यय आणि क्रियापदात्मक मांडणी अत्यंत ठाशिवपणे सांगता येते. म्हणजे वैदर्भी 'जाऊन राहिले' कोकणातले 'जायचे झाले' किंवा या परिसरातील बेळगाव मराठीमधील 'जाऊस झाले' या साऱ्याचा अर्थ एकतर आहेच. पण त्यांची क्रियापद मांडणी ही जवळपास समान आणि समांतर आहे. श्रवणबेळगोळ येथे बाहुबलीच्या पुतळ्याच्या पायाशी अकराव्या शतकात कोरलेले 'चामुंडराय करविले' हे वाक्य त्याची क्रियापद रचना हेच दर्शविते. त्या अर्थाने या भौगोलिक पर्यावरणाचा नीट अभ्यास करून बोलीभाषा म्हणून त्यांना दुय्यमपणे न पाहता एखाद्या भाषेचे त्या त्या परिसरातील भौगोलिक रूप असा समदृष्टीने विचार व्हायला हवा.